

Luther och Melanchthon

RAGNAR HOLTE

Martin Luther och Philip Melanchthon – en ytterst fruktbar och betydelsefull konstellation! Ett veritabelt radarpar förenat i djup vänskap och i konstruktiv teologisk och organisatorisk samverkan för att ge röst åt och utrymme för en nyvunnen evangelisk tolkning av kristen tro. Men också en källa till bittra lärostrider inom den kyrkogemenskap som det blev nödvändigt att bilda när deras tro vägrades utrymme inom dåtidens katolska kyrka. Efter Luthers död 1546 framträdde en grupp tongivande teologer, så kallade äkta (gnesio-)lutheraner, som i polemik mot Melanchthon drev vissa lutherska tankegångar till sin yttersta spets. Melanchthon hade dock lika ivriga försvarare, så kallade filippister (efter M:s förnamn Philip). Det här ledde till långvariga lärostrider som inte förrän 31 år senare fick sin officiella lösning genom Konkordieformeln, den sista av de lutherska bekännelseskriterierna. I min framställning ligger huvudvikten vid samarbetet mellan de båda männen och vid frågan vilken relevans de då diskuterade problemen har för nutida luthersk teologi och förkunnelse.

Även bland senare tiders reformationsforskare har relationen mellan Luther och Melanchthon utgjort en källa till meningsmotsättningar. Inom den så kallade Lutherrenässansen i 1900-talets Sverige föreföll det ofint att rikta någon kritik mot Luther, medan det tycktes fritt fram att damma på Melanchthon för att ha missförstått Luther eller medvetet ha omböjt hans teologi i någon icke önskvärd riktning. Kring 450-årsminnet 1980 av Augsburgska bekännelsens tillkomst var det å andra sidan många som prisade just

Melanchthons insats, och faktiskt var det flera tongivande katolska teologer som hävdade att bekännelsens anspråk på att representera god teologi borde posthumt erkännas av Vatikanen – vilket förstås inte skedde.

Själv känner jag djup beundran och respekt för båda männen utan att tillerkänna någon av dem något slags ofelbarhet. Bådas tänkande innehåller starkt tidsbundna drag, vilket inte alltid beaktats av teologer som entusiastiskt sökt aktualisera deras tankar i nutiden. Luther är det stora religiösa geniet, brinnande av iver att föra fram ett under intensiv personlig kamp utvunnet, bibliskt grundat frälsnings- och frihetsbudskap där huvudlinjen är kristallklar men alla konsekvenser inte alltid så väl genomtänkta. Hans tvärsäkerhet om att ha hittat sanningen ledde inte sällan till onyanserad, ibland grovt orättvis polemik. Melanchthon, helt vunnit för Luthers frälsnings- och frihetsbudskap, är den samvetsömme och samvetsgranne sanningssökaren som ständigt reviderar sina texter och undviker alla polemiska överdrifter. Främst syftar han till systematisk helhetsframställning av den kristna tron. Inte minst är han den store ekumenen som i alla lägen söker uppnå samförstånd, även med samtalspartners för vilka Luther i vredesmod slagit igen dörren. Han har namn om sig att vara den bäste filosofen bland 1500-talets reformationsteologer, positivt för sin tid men faktiskt i viss mån negativt för framtiden på grund av den seghet med vilken den aristoteliska filosofin kom att dröja sig kvar inom den lutherska ortodoxin när den i det allmänna kulturlivet alltmer framstod som föråldrad.

Luther och Melanchthon möts 1518

Martin Luther (1483–1546) och Philip Melanchthon (1497–1560): de båda lärde först känna varandra 1518, då den blott 21-åriga Melanchthon tillträdde professuren i grekiska vid Wittenberg-universitetet. Den 13 år äldre Luther hade då varit verksam som professor i bibeltolkning där sedan 1512 och var högt uppbyggen som framstående och inspirerande lärare och föreläsare med moderna idéer och nya pedagogiska grepp. Hans forskning och undervisning baserades

på den textkritiska utgåva av Nya testamentet som nyligen hade utgivits av centralgestalten inom den samtida humanismen, Erasmus av Rotterdam. Melanchthon hade trots sin ringa ålder redan hunnit göra sig bemärkt som framstående språkforskare. Dessutom förbluffade han alla genom att redan fyra dagar efter sitt tillträde till professuren hålla en offentlig föreläsning för hela universitetet där han lade fram ett omfattande pedagogiskt reformprogram. Traditionella metoder angreps och nya förordades; framför allt rekommenderades, i humanismens anda, ett grundligt studium av originalkällor. Genom att också leda till ett förbättrat skolväsende skulle en universitetsreform på sikt medföra hela samhällets förnyelse, försäkrade den unge professorn. Att dessa omfattande reformidéer inte bara var skrytsamt snack fick den handlingskraftige professorn rika tillfällen bevisa under sin kommande livsgärning. Hans under alla år bedrivna pedagogiska reformarbete inte minst inom skolväsendet kom att förläna honom hederstiteln *Praeceptor Germaniae*, ungefär ”hela Tysklands lärare”.

Luther blev 1518 genast storligen imponerad av sin nye unge kollega. Hans redan 1517 påbörjade arbete med att översätta Nya testamentet tog ny fart under medhjälp av Melanchthons språkkunskaper, och denne tog å sin sida djupt intryck av Luthers person och teologi. 1518 var redan kätteriprocesen mot Luther i full gång efter hans publicering av de 95 teserna mot avlaten året innan. Efter disputationen 1519 mellan den påvliga teologen Johannes Eck och oppositionsteologerna Luther och Karlstadt var Melanchthon definitivt vunnit för den evangeliska saken. Han uppträdde själv i debatten på de senares sida.

Två Lutherskrifter 1520. Melanchthons troslära 1521 och senare

1520 utkom två av Luthers viktigaste reformatoriska skrifter. I *Om en kristen människas frihet* gör han en positiv, helt opolemisk sammanfattning av sitt frälsnings- och frihetsbudskap förstätt som rättfärdiggörelse av idel nåd genom tron allena. I *Om kyrkans babyloniska*

fångenskap ger han en svidande kritik av gudstjänstlivet inom samtidens katolska kyrka, framför allt behandlar han nattvardens teologi och praxis. Redan 1521 utgav Melanchthon, 24 år gammal, en systematisk översikt över hela det kristna trosinnehållet i Luthers anda, den första evangeliska trosläran överhuvudtaget. Den brukar omnämnas med titelns inledningsord *Loci*. Fullständiga titeln är *Loci communes rerum theologicarum*, i senare upplagor ändrat till *Loci praecipui theologici*, ungefär ”Teologins huvudteman”. Luther, som själv aldrig kom att författa någon troslära, var utomordentligt eränningsam och yttrade att boken var värd få kanoniskt anseende.

I fortsättningen kommer jag att som huvudtema koncentrera mig på läran om rättfärdiggörelsen och det därmed sammanhängande problemet om människans vilja och hennes förmåga respektive oförmåga att välja det goda. För Luthers del behandlar jag främst de båda nämnda reformatoriska huvudskrifterna från 1520 jämte *Den trälbundna viljan* från 1525 och *Lilla katekesen* från 1529. För Melanchthons del gäller det främst olika upplagor av *Loci* samt Augsburska bekännelsen och dess Apologi, de båda äldsta av de lutherska bekännelseskrifterna vilka ju har Melanchthon som författare. Här i Sverige var Luthers lilla katekes genom århundraden huvudbok i folkundervisningen, dock kompletterad med en utförlig så kallad ”kort utveckling” i ortodoxins, under 1800-talet snarare neologins anda, medan Melanchthons *Loci* utgjorde huvudbok i prästutbildningen tillsammans med Luthers stora katekes.

Om en kristen människas frihet: den lilla skriften, utgiven både i en latinsk och en tysk version, måste ha vållat viss förvåning bland samtida läsare. Luthers tidigare polemik hade främst gällt olika gudstjänstbruk och teologin bakom dem: avlaten, bikten, frågan om ångerns kvalitet, gärningarnas betydelse osv. Det känns som att han vill lyfta upp hela kontroversen till ett mer avklarat principiellt plan när han sammanfattar sitt budskap i en tanke om just *frihet*. Han startar med att formulera följande märkliga och helt oväntade tes: *En kristen är den friaste herre över allting och ingen underdånig*. (Vi får överse med den tidsenligt manliga terminologin: friheten gäller givetvis både kvinnor och män.) Detta har säkert klingat uppseen-

deväckande revolutionärt i 1500-talets tysk-romerska kejsarrike med dess strikt patriarkaliska uppbyggnad med en kejsare i toppen för en union av relativt självständiga furstendömen regerade av nästintill enväldiga furstar. Som bekant fanns det också de som gav tesen en revolutionär tolkning, främst under bondeupproret 1525, vilket fick Luther att komma med starkast tänkbara fördömanden av en sådan misstolkning.

Luther hade aldrig avsett en politisk revolt, däremot en religiös revolt mot den katolska kyrkans förtryck av individen. Den allvarligt sinnade religiöse sökaren drabbades av en serie prestationskrav som måste vara uppfyllda för att få tillgång till Guds nåd. Luther själv hade speciellt brottats med de krav som ställdes inom tidens occamistiska modeteologi. Under kritik mot en slapp biktpraxis hävdades här att den biktande måste prestera en fullvärdig ånger och helhjärtad kärlek till Gud för att få förlåtelse och nåd. Det är givet att med påbjuden bikt för alla kunde det på många håll vara så och så med ångern och med uppriktigheten i bekännandet av synder. För att alls få systemet att fungera hade särskilt franciskanerna lanserat en nådestrappa med prestationer och motprestationer för att uppnå Guds fulla bevågenhet. Även en halvånger eller ”bondånger” tänktes kunna vinna ett positivt gensvar från Gud med en liten portion nåd som i sin tur kunde bidra till fördjupning av ångern och av den tack samma kärleken till en förlåtande Gud, för att i bästa fall övergå i en fullvärdig, i hjärtat ”ingjuten” nåd. Sådana här utläggningar föreföll Luther närmast löjeväckande, och han såg sig ingen annan utväg än att försöka uppfylla de av occamisterna resta kraven, vilka givetvis inte var avsedda att nedslå modet på en seriös och samvetsöm person som Luther men som självklart kunde få den effekten. Luther kände sig aldrig ha ångrat sig tillräckligt eller älskat Gud tillräckligt för att förtjäna hans nåd, ibland kände han till och med hat mot Gud som gjort det så ouppnåbart för människorna att bli accepterade av honom. Som bekant kom det religiösa genombrottet med upptäckten av och insikten om de fulla konsekvenserna av Paulus lära att människan blir rättfärdiggjord av idel nåd genom tron, utan gärningar. Det som skapar den enorma känslan av frihet är att Luther nu inser

att varje individ har fri tillgång till Guds nåd genom tron, utan ouppfyllbara prestationskrav och utan störande mellanhänder som biktfäder, helgonens förböner och överloppsgärningar m.m.

Det är dock inte fråga om en helt och hållet andlig frihet utan konsekvenser för människors sociala samlevnad. Viktigt är att notera att Luther vid sidan av den stolta tesen om en kristen som herre över allting ställer en häremot kontrasterande tes som tvärtom talar om den kristne som allas tjänare och alla underdånig. Också den tesen är revolutionär på det sättet att även furstar och andra världens herrar om de har en levande tro förutsätts vara villiga att vara allas tjänare. En vacker tanke som förmodligen satt få spår i den faktiska förkunseln i församlingarna; de flesta furstar såg till att predikanterna i stället inskräppte lydnaden mot överheten, inte minst Gustav Vasa i Sverige. – De båda teserna återspeglar utsagan i Fil 2:5–11 att Kristus fastän han ”ägde Guds gestalt [...] antog en tjänares gestalt när han blev som en av oss” men efter sin offerdöd och uppståndelse upphöjdes till allas herre. Såsom befriad av och förenad med Kristus har den troende kristne del i hans status både som herre och tjänare, det senare egentligen inte som någon tung börda. Så länge människan är i de onda makternas våld är hon ”inkrökt i sig själv” och därför mer eller mindre likgiltig för medmänniskornas behov. I och med att kärleken till Gud och Kristus väcks öppnas också blicken för medmänniskornas behov, och en ny villighet uppstår att hjälpa och bistå dem. Gudskärlek och nästankärlek hör ihop. Människan rättfärdiggörs genom tro utan gärningar, men en levande tro bär alltid frukt i goda gärningar.

Erasmus av Rotterdam: hans Luther-kritik och Luthers svar

Erasmus av Rotterdam – han som stått för den nya textkritiska NT-utgåva som Luther lagt till grund för sin forskning och undervisning – var själv en reformistisk kritiker av den samtida kyrkan. Han följde med stort intresse Luthers utveckling men kom att reagera negativt mot den människosyn som tycktes bli följderna om vid rättfärdiggörel-

sen Gud blir allt och människan intet: vart tog här människans fria vilja, hennes adelsmärke som person, vägen? Självfallet är rättfärdiggörelsen ett Guds verk, men människan måste i varje fall med sin fria vilja bejaka Guds nådeserbjudande för att kunna integrera nåden och tron i sin personlighet. 1524 framförde Erasmus sina betänkligheter på ett ganska artigt och modest sätt i sin skrift *Den fria viljan*. Den hetlevrade Luther gick 1525 i svaromål i den sällsport plumpa och orimliga skriften *Den trälbundna viljan*, där han bland annat beskriver människan som ett viljelöst riddjur som rids antingen av Gud eller djävulen. (Fast enligt lutherforskaren Ragnar Bring, *Dualismen hos Luther* 1929, är boken det mest djuptänkta som Luther skrivit.) För humanisten Melanchthon blev den här boken ett stort bekymmer, och han kom i fortsättningen att se med ett mer kritiskt öga på sin store läromästare i teologin.

Melanchthons reaktion: hans troslära i ständigt reviderade utgåvor

Melanchthon hade en utpräglad känsla för det tentativa i alla försök till teologiska lärodefinitioner, kombinerad med en lika utpräglad förmåga att lyssna på sina dialogpartners erfarenheter och reaktioner på olika definitionsförsök. Detta ledde till att hans egen teologi hela tiden utvecklades och reviderades, vilket inte minst kan studeras i de olika upplagorna av *Loci*. I första upplagan från 1521 bekänner han sig till exempel till en biblicism av närmast vulgärprotestantiskt slag: det heter att ”vid sidan av de kanoniska skrifterna existerar i kyrkan inga renläriga texter”. Under dialogen med reformkatoliker öppnas senare hans blick för traditionens, särskilt då de tidiga vittnesbördens betydelse.

Den första stora fråga där Melanchthon reviderar sin tidigare uppfattning gäller just den om nåden och den fria viljan. I första upplagan av *Loci* ställer han predestination och fri vilja mot varandra. Jag citerar: ”Om den mänskliga viljan hänförs på predestinationen existerar ingen frihet i vare sig yttre eller inre akter utan allt sker enligt vad Gud bestämt (*determinavit*).” Det är uppenbart att Me-

lanchthon här gör sig skyldig till en allvarlig tankeglidning. Utkörelsen till frälsning enligt Paulus har övergått inte bara till att betyda predestination/förutbestämmelse enligt den augustinska teologin utan har närmat sig tanken om Guds allorsaklighet till allt som sker i naturen. Detta var ett viktigt begrepp i den medeltida skolastiken men förbands inte där med predestinationen och ställdes inte i motsats till människans fria vilja, eftersom Gud tänktes ha delegerat viss sekundär orsaklighet till den mänskliga viljan. Melanchthon uppvisar här i princip ännu precis samma slags tankeglidning mellan predestinationen och allmän filosofisk determinism som upprepade gånger förekommer i lutherskriften från 1525 där den dock når en högre kulmination. Luther går här så långt att han med instämmande citerar antika filosofer som ger uttryck för ren fatalism. De flesta lutherforskare, i Sverige bland annat Gustaf Aulén och Arvid Runestam, har till skillnad från Bring betraktat Luthers koppling mellan nådestanken och det filosofiska allorsaklighetsbegreppet som en olycklig förlöpning som inte utgör någon nödvändig konsekvens av det evangeliska huvudärendet.

Jag nämnde Melanchthons goda renommé som filosof; det gäller dock inte den 24-åring som utgav första upplagan av *Loci*. Han var ju primärt språkforskare med förmodligen bristfällig filosofisk utbildning som han senare avsevärt förbättrade genom självstudium. 1521 framstår han närmast som en filosofisk klåpare. Redan i andra upplagan av *Loci* understryker Melanchthon att Guds bestämmande över det naturliga skeendet inte får blandas ihop med den fria viljan i relation till Guds nådeserbjudande. Jag håller mig i fortsättningen i huvudsak till sista upplagan från 1559. Frågan gäller inte hur vi ska förstå ”all rörelse i hela naturen” utan i vilken grad människans vilja i syndens tillstånd lider av svaghet och hur denna svaghet ska kunna övervinnas genom Guds välgärningar genom sin Son. Generellt avvisas också som stoisk villfarelse tanken att allting, inklusive viljeakter, är styrt av ”en ödesbestämd nödvändighet”, och försvaras den skolastiska teologins idé om en ”kontingens” i fråga om viljeakter, dvs. att Gud åt varelses med förnuft och vilja så att säga delegerat beslutanderätten över vissa slag av akter.

I sin kunskapslära framhåller Melanchthon att kunskap uppkommer genom att andlig eller sinnlig verklighet ”visar sig” för själen och uppfattas av dess kunskapsförmåga samtidigt som i hjärtat uppväcks strävanden eller ”affekter” vilka bildar underlag för viljan. Det fria valet, *liberum arbitrium*, som träffas av intellekt och vilja i förening, innebär ”själens förmåga att utvälja och eftersträva det som visar sig för henne eller förkasta det”. Vi har i syndafallet behållit en viss fri vilja i fråga om ”den yttre människan” och dess handlande gentemot våra medmänniskor, även att i yttre handling uppfylla morallagens krav. Men i vår ”inre människa”, den som skulle vara vänd mot Gud, domineras vi som fallna i synd av mot Gud fientliga affekter, så att vi ”inte utan nådens och den heliga Andens hjälp kan vända tillbaka till honom”. Sammanfattningsvis heter det att när vi vänder oss till Gud i gensvar till hans kallelse ”samverkar tre orsaker: Guds ord, den heliga Anden och människans vilja som ansluter sig till och inte står emot Guds ord.” Väl överlagda formuleringar som dessa kom gnesiolutheranerna att beskylla Melanchthon för att hävda en ”synergism” mellan nåden och den fria viljan; i stället höll de benhårt fast vid viljans trålbundenhet enligt Luthers skrift från 1525.

Augsburgska bekännelsen 1530: Melanchthons verk

Men i den normativt gällande bekännelsen, den Augsburgska från 1530, var det Melanchthon som hade formulerat artikeln om den fria viljan, och den kan inte rimligen tolkas hävda en helt trålbunden vilja inför rättfärdiggörelsen. Texten lyder: ”[...] den mänskliga viljan är i någon mån fri att åstadkomma borgerlig rättfärdighet och välja mellan ting som förnuftet råder över. Men den är icke mäktig att utan den heliga Andens bistånd prestera den rättfärdighet som Gud kräver, eller den andliga rättfärdigheten.” Det viljan *inte* förmår *utan* Andens bistånd förmår den alltså *med* Andens bistånd? Tvivelsutan är detta det naturliga sättet att förstå texten. Således är viljan inte helt trålbunden; i formuleringen underförstås uppenbarligen den ståndpunkt som Melanchthon efter Luthers kontrovers med Erasmus

redan 1527 hade utvecklat i sin Kolosserbrevskommentar. Men den är inte så explicit formulerad här, kanske just av hänsyn till Luther, vars godkännande av bekännelsens text inför riksdagsbehandlingen i Augsburg var helt nödvändig. När Melanchthon senare talade om Guds ord, den heliga Anden och människans vilja som *tre* samverkande orsaker var det knappast fråga om någon ändrad uppfattning utan snarare ett förtydligande, men tillräckligt farligt för att drabbas av en förkastelsedom när man i Konkordieformeln kap. II Om den fria viljan sökte medla mellan gnesiolutheraner och filippister.

Den personliga erfarenheten av viljeförlamning inför de religiösa kraven så som de tolkats i occamismen var ju en viktig anledning till att Luther kom att förkasta talet om fri vilja i relation till nåden. Men minsta eftertanke säger ju att inget kan vara mer ägnat att leda till viljeförlamning än påståendet att viljan är helt trålbunden! I senare upplagor av *Loci* accentuerar Melanchthon de problem som tanken har vållat inom själavården genom att människor som hamnar i perioder av andlig torka inte vågar göra något eftersom de har lärt sig att den fria viljan inte förmår något och rent av kan utgöra källa till en förvänd religiositet. De sitter alltså helt passiva i stor misströstan och väntar på att något ska hända. Melanchthon går här så långt att han kallar läran om viljans totala trålbundenhet för en manikeisk villfarelse.

För mig är det helt obegripligt att man i vissa kretsar hållit på att älta de här motsättningarna långt in i nutiden. Jag menar nämligen att problemen i mycket bottnar i den samtida skolfilosofin som ju Luther ogillade men ändå var påverkad av och grep till i polemiska situationer. Felet med den – enligt min mening ett verkligt grovt fel – är att man har kopplat ihop Gud, värld och människa i ett naturvetenskapligt system sammanhållet bland annat genom lagen om orsak och verkan: Gud som första orsak och källa till all orsaklighet, den mänskliga viljan med delegerad orsaklighet. Vidare förstås relationen mellan Guds vilja och människans vilja som handlade det om två personers viljebrottning. Man förbiser här att det bara är bildligt vi kan tillskriva Gud en vilja; mänskligt ackorderande att om du gör a så kan jag göra b om du sedan gör c etcetera är inte tillämpligt på

relationen Gud-människa. I gudserfarenheten rör vi oss i en helt annan dimension än vanlig mänsklig kunskap och praxis.

Luther och den paulinska teologin

Luther hade levt sig in i den paulinska teologin där människan erfar sig så omsluten av och uppfylld av den gudomliga närvaron att hon kan säga ”nu lever inte mer jag, utan Kristus lever i mig”; den vanliga subjekts-objektsmotsatsen erfars som upphävd i gudserfarenheten, och troligen hade Luther genom den tyska mystiken fått en viss beredskap att anamma detta slags erfarenhet. Men med talet om Guds all-orsaklighet och en häremot stående trålbunden vilja har en felaktig övergång skett från erfarenheten av Guds allt uppfyllande närvaro och aktivitet till ett filosofiskt subjekt-objektstänkande där gudomlig och mänsklig aktivitet vägs mot varandra och människan, när Gud är allt, reduceras till intet. Man har då hamnat långt från den paulinska teologin, där människan uppmanas att aktivt ”arbeta med fruktan och bävan” för sin frälsning *eftersom* det är Gud som i henne ”verkar både vilja och gärning”.

Egentligen var det väl inte talet om viljefrihet som utgjorde det faktiska problemet under Luthers kamp för att vinna frälsning, utan förtjänsttanken. Att avfärda viljan som helt trålbunden – var det verkligen nödvändigt för hans syfte? Hade det inte varit tillräckligt att framhålla att vad än viljan lyckas åstadkomma räknas det inte som förtjänster vilka Gud som motprestation belönar med sin nåd och förlåtelse?

För Luther har här också hans beroende av den augustinska arv-syndsläran spelat in. Den delades även av Melanchthon och har ju fortfarande sina försvarare; en ganska färsk bok härom är Eva-Lotta Granténs *Utanför paradiset. Arvsyndsläran i nutida luthersk teologi och etik* (Verbum 2013). En tidig uppsats av henne fick mig att reagera redan mot titeln: ”Med synd född eller helt perfekt?” (ur *Luther som utmaning*, red. E. Gerle, Sthlm 2008). Man måste nämligen säga ett bestämt nej till båda alternativen! Att vi däremot är födda med *anlag* till både gott och ont och föds in i en värld och mänsklighet

där mycket ont förekommer är en helt annan och mycket viktig sak. Men när Augustinus skapade sin arvsyndslära höll han bokstavligen för sant att Adam och Eva var de två första, av Gud skapade människorna och att deras olydnad medförde ett straff inte bara för dem utan för alla människor som senare fötts i världen. Straffet enligt Bibelns berättelse är ju i och för sig ytterst märkligt: det innebär bristande tillgång till ett livets träd som garanterar odödlighet. Man kan ju verkligen fråga sig hur vårt jordklot skulle ha sett ut idag om alla människor som fötts hade haft tillgång till ett sådant träd. Resultatet skulle naturligtvis ha blivit en överbefolkningskatastrof utan like! Så för mig verkar det snarast vara ett positivt resultat av berättelsen att mänskligheten befriades från tillgången till trädet i fråga.

Augustinus arvsyndslära

I egenskap av Augustinusforskare har jag kollat vilka bibliska stöd denne anför för sin arvsyndslära och funnit att det viktigaste är Romarbrevet 5:12 ff. där aposteln Paulus betraktar förlusten av odödlighet som en katastrof: som ett straff vållat mänskligheten genom Adams och Evas olydnad. Augustinus återger emellertid den nämnda Paulustexten i ofullständigt skick och förändrar därigenom dess innebörd. Texten lyder: ”Genom en enda människa kom synden in i världen, och genom synden döden, och så nådde döden alla människor [*här avslutar Augustinus citatet*] därför att de alla syndat.” Genom att utelämna slutorden i texten skapar han intrycket att enligt Paulus *Adams synd* skapar en *skuld* som övergår till alla människor, men vad Paulus faktiskt säger är att *döden* nådde alla människor *därför* att de alla syndat. Så citatet ger inget direkt stöd för någon arvsyndslära, utan var och en har i Pauluscitatet bara sin egen synd att svara för. Därmed bortfaller helt idén om att ett nyfött barn skulle behöva befrias från någon sorts ärvd synd medförande skuld. En helt annan sak är att det givetvis kan finnas anlag för både goda och dåliga handlingar hos barnet och att dopet tillsammans med god fostran förhoppningsvis ska kunna främja de goda anlagen. Ännu en helt annan sak som snarast försumrats i den klassiska arvsyndsläran är

den kollektiva skuld som människor i vår tid blir ständigt medvetna om genom effektiv nyhetsförmedling där politiskt förtryck och kollektiva orättvisor dagligen speglas.

Jag vill framhålla att Grantén (i sin ovan nämnda bok) uttryckligen tar avstånd från all bokstavstro gällande berättelserna om Adams och Evas syndafall och en del övrigt traditionellt stoff. Jag tror inte att hon i det sammanhanget särskilt kommenterar Paulus-citatet. Men hon skulle förmodligen hålla med mig om att det ger en konstig bild av Gud som Skaparen om människan tänkes ha skapats med möjlighet till odödlighet men så karaktärssvag att hon omedelbart förlorar denna förmån. Detta, menar jag, gör att hennes arvsyndslära kommer att så att säga hänga i luften och huvudsakligen fyllas med helt annat innehåll än den traditionella läran. Mycket av det hon skriver är viktigt och väl genomtänkt, men att föra in det under en traditionell terminologi för vilken hon själv har dragit undan grunden är enligt min mening bara ägnat att skapa förvirring. Egentligt bibliskt, i varje fall nytestamentligt stöd för klassisk arvsyndslära saknas enligt min mening helt. Snarast kan Jesu ord i Joh. 9 om den blindfödde ses som en vederläggning av den. På frågan vem som har syndat eftersom han föddes blind, han själv eller hans föräldrar, svarar Jesus: ”Varken han eller hans föräldrar har syndat, men Guds gärningar skulle uppenbaras på honom.”

Talet om arvsynd och trålbunden vilja har inom lutherdomen i alla tider lett till en förkastlig tendens att nullifiera och passivisera människan. Jag minns fortfarande ett skräckexempel som författarinnan Britt G. Hallqvist fäste vår uppmärksamhet vid när hon, Karl-Gustaf Hildebrand och jag utgjorde en kommitté för att revidera Svenska kyrkans *En liten bönbok* från 1942. Gottfrid Billing hade där en bön där det hette: ”Uppryck ur oss självförtroendets onda rot!” Ja, hur kan man åstadkomma en så vanvettig formulering i en bön riktad till Gud? Det är naturligtvis inte svårt att hitta kontraster härtill i nyare material. I en sång som varit mycket spridd i konfirmandgrupper heter det: ”Du vet väl om att du är värdefull?” En sådan formulering kan kanske låta väldigt ’oluthersk’ om den analyseras i ljuset av reformatorns tal om arvsynd och trålbunden vilja men mindre så

om i stället Luthers underbara förklaring till första trosartikeln får bilda bakgrunden: ”Jag tror att Gud har skapat mig och alla varelser, gett mig kropp och själ, ögon, öron och alla lemmar, förnuft och alla sinnen och att han ännu uppehåller sin skapelse” etc. Själva den livsfrågepedagogik som gärna tillämpas i nutida konfirmationsundervisning har jag för övrigt sett avfärdas som ’oluthersk’. Obegripligt, för med den allmänna okunnighet som idag råder om religion och tro kan det för många unga människor vara enda gången de ställs inför kristen tro som en möjlig livsväg och ett möjligt svar på frågor de bär inom sig och som behöver artikuleras. Den som väljer att åtminstone pröva en sådan livsväg gör det naturligtvis med sin fria vilja, men med mognad tro klarnar alltmer också insikten om att själv vara den som är sökt och utvald.

Från historia till nutid

Som Jesu förkunnelse och personliga framträdande skildras i evangelierna utgör han nästan ett extremt exempel på icke-våld, tillämpat in i det sista när han står inför hotet att bli avrättad genom korsfästelse – se hans förebråelse av lärjungen som med våld trädde fram till hans försvar enligt Joh. 18:10–11. Det är nästan otroligt många av hans efterföljare som totalt nonchalerat sådana uttalanden. Redan före Luthers tid hade personer med starka religiösa upplevelser och en förkunnelse som inte helt stämde med den vedertagna läran blivit avrättade som kättare, och så kallade korståg utförda av skoningslösa militärt utrustade härar hade vid flera tillfällen ägt rum mot anhängare av andra religioner, inte minst judar. Luther själv var dömd till döden och hotad av landets kejsare när vissa tyska furstar tog sig an hans sak och därmed räddade hans liv men samtidigt på sikt skapade ett statskyrkosystem inom vilket de själva intog en maktposition. Ett trettioårigt krig utbröt med svenskt deltagande på den lutherska sidan riktat mot den tyske kejsarens ledning på den katolska sidan, men dess karaktär av religionskrig förbleknade alltmer sedan det katolska Frankrike blivit bundsförvant med Sverige för att bekämpa den tyske kejsarens makt.

Mot bakgrund av ett så trist och motsägande historiskt förflutet är det en ovärderlig dialog som nu i rätt många år har pågått mellan katolska och lutherska teologer och som till sist har resulterat i ett dokument vilket godkänts av både Vatikanen och Lutherska världsförbundet. Lund blev speciellt hedrat genom att dokumentet i oktober 2016 blev för första gången uppläst just i dess Domkyrka i närvaro av såväl påven Franciskus som ärkebiskop Antje Jackelén, den katolske biskopen Anders Arborelius, Lunds stifts biskop Johan Tyrberg och biskop Munib Younan, ordförande för Lutherska världsförbundet. Påvens närvaro var särskilt betydelsefull eftersom den skedde just under jubileumsårets första dag, vald för att den motsvarade det datum under året då Luther spikat sina teser mot avlaten. Påven Franciskus och biskop Younan undertecknade dessutom ett dokument med löften i flera punkter, bland annat ”att gemensamt återupptäcka kraften i Jesu evangelium för vår tid.”

Summary

Ragnar Holte, D.Th., professor emeritus
Uppsala University, Sweden
E-mail: ragnar.holte@comhem.se

Luther and Melanchthon

Martin Luther (1483–1546) had been professor in Biblical theology at the University of Wittenberg since 1512 when 1518 the young Philip Melanchthon (1497–1560) at the age of 21 became his colleague as professor of Greek. They soon became inseparable friends, Philip assisting Martin in his efforts to achieve a German translation of the New Testament and taking his side in the conflict with the Vatican after his publication of the 95 theses against indulgences. During 1520, Luther published two of his most important works: In *The Freedom of a Christian* he gives a positive summary of his conviction that justification through faith alone is the central Biblical message. In *The Babylonian Captivity of the Church* he gives a critical assessment

of spiritual compulsion within the Roman Catholic Church. – Melanchthon became more and more active as a theological author, especially interested in creating summaries of the whole Christian faith; several attempts named *Loci* etc. were published between 1521 and 1559 with constantly increased quality. His most important work is of course the Augsburg Confession, created to be presented at the parliamentary session in Augsburg summoned by the German Emperor in 1530. Luther himself at that time stayed in Wartburg Castle because of mortal danger, but he had seen the confession and had approved of it. The Augsburg Confession is accepted by all Lutheran churches.

Luther admired the Bible edition created by the prominent philologist Erasmus of Rotterdam, and Erasmus had shown positive interest in Luther's endeavours, but in his book *On Free Will* 1523 he reacted negatively when human free will seemed to be denied by the doctrine of justification by faith; he stated that justification surely is a work of God, but the human person must with his free will assent to the divine mercy in order to integrate the mercy and the faith in his personality. Luther gave a quite preposterous answer to this in his book *On the Bondage of the Will* 1525. Melanchthon became seriously shocked and later saw to it that Luther's extreme opinion was not mentioned in the Augsburg confession. He also opposed it in his *Loci*, with the result that after Luther's death in 1546 an antagonism arose between supporters and opponents of Melanchthon, leading to the necessity of a supplementary confessional document in 1577, the so-called *Formula of Concord* – hardly of any importance today. Much more important today is the recent result of the ongoing dialogue between Catholic and Lutheran theologians, i.e. the ecumenical service in Lund Cathedral on 31 October 2016 with Catholic and Lutheran bishops present, at which Pope Francis and the Lutheran bishop Munib Younan signed a document of common faith and collaboration.

Källor och litteratur

Martin Luther är en av världslitteraturens mest produktiva författare. Hans skrifter föreligger i *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe. Weimar* ("Weimarer Ausgabe", förkortas WA). Verket påbörjades 1883 och omfattar drygt 100 band. I min artikel här har jag koncentrerat mig på fyra av Luthers mest betydelsefulla skrifter: först *Von der Freiheit eines Christenmenschen* 1520, latinsk version *Tractatus de libertate Christiana* (WA 7), svensk översättning *Om en kristen människas frihet* (Gunnar Hillerdal 1964). Vidare *De captivitate Babylonica ecclesiae preludeum* 1520 (WA 7, *Om kyrkans babyloniska fångenskap*). Vidare – med snarast negativ betydelse – *De seruo arbitrio* 1525 (WA 18), övers. *Om den trålbundna viljan* (Hillerdal 1964). (Erasmus skrift *De libero arbitrio* hade utkommit 1524.) – Jag har även citerat *Lilla katekesen*, först tillkommen 1529, i sin svenska version bland annat tillgänglig i *Den svenska psalmboken*.

Philip Melancthon har författat lutherdomens, därmed även Svenska kyrkans grundläggande bekännelse: *Augsburgska bekännelsen* 1530 och dess *apologi* 1531. En svensk utgåva i vilken de ingår är *Svenska kyrkans bekännelseskriterier*, Verbum 2005. Melancthons troslära *Loci theologici* etc. utkom i ett flertal ständigt reviderade upplagor och benämningar mellan 1521 och 1559. De finns samlade i volym 21 av utgåvan *Corpus reformatorum*, Halle 1854 ff. Jag har i min artikel främst inriktat mig på kontrasten mellan första och sista upplagan av *Loci*.

Mina positiva respektive negativa omdömen om olika grenar av svensk lutherforskning finns utförligt motiverade i min skrift *Luther och Lutherbilden: En kritisk granskning*, utgiven 1984 på Proprius, Stockholm, året efter 500-årsjubileet 1983 av Luthers födelse, då delar av artikeln hållits som fakultetsföreläsning. På motsvarande sätt firades 1997 500-årsjubileet av Melancthons födelse. Jag var då pensionär sedan flera år tillbaka, men på inbjudan av min gamla fakultet höll jag där en föreläsning betitlad *Philip Melancthon – aktuell idag?* vilken följande år publicerades i *Svensk Teologisk Kvartalskrift*, årgång 74. Idén att i en föreläsning jämföra de båda männen med varandra genomförde jag flera år senare (2009) i en föreläsning i samband med min promotion till jubeldoktor vid Uppsala universitet. Den föreläsningen kom dock inte i tryck. I bearbetad form har den hållits i Stockholms Storkyrka 2015. I samband med årets Lutherjubileum publiceras den efter ytterligare genomarbetning nu i sin definitiva form.

